

Нормативно-правове регулювання діяльності служби планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я

Н.Г. Гойда, О.Ю. Бісярин

Національна медична академія післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика, Київ

Проаналізовано законодавче забезпечення питань збереження репродуктивного здоров'я та правові основи побудови служб планування сім'ї у нашій країні та в інших державах; досліджено сучасний стан та основний зміст міжнародних правових документів з цієї проблеми.

Ключові слова: планування сім'ї, репродуктивне здоров'я, штучне переривання вагітності, законодавчі норми, нормативно-правове забезпечення.

Міжнародні правові документи у сфері репродуктивного здоров'я і планування сім'ї

За визначенням провідних науковців світу в системі цінностей, які сповідує будь-яка цивілізована нація, особливе місце посідає здоров'я людей. Як з погляду формування окремої людської біографії, так і на рівні розвитку суспільства важко знайти інший феномен, якому б здоров'я поступалося своєю роллю, глибинним внутрішнім значенням і впливом на різні сфери діяльності.

Демографічна криза, яка охопила нашу країну, зумовлює посилення уваги до сім'ї як осередку відтворення населення і трудового потенціалу країни. Тому важливе значення як для зазначеного пріоритету, так і для збереження життя та здоров'я нового покоління має стан репродуктивного здоров'я.

Репродуктивне здоров'я забезпечує можливість задовільного сексуального життя і здатність до відтворення. Все це передбачає право чоловіків та жінок на інформацію і доступ до безпечних, ефективних, доступних за ціною і прийнятних методів планування сім'ї, а також право доступу до відповідних послуг з охорони здоров'я, які дозволять жінці безпечно перенести вагітність та пологи і надають батькам найкращу можливість народити здорового дитину.

Нормативно-правове забезпечення служби планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я в Україні має міжнародні витoki, адже право на охорону здоров'я, в тому числі репродуктивного, є невід'ємною частиною прав людини взагалі. Незважаючи на те що кожна країна має свої специфічні особливості правового забезпечення охорони репродуктивного здоров'я, ця проблема не є вузьконаціональною. Тому були розроблені міжнародні програми дій для урядів країн, неурядових

і громадських організацій у сфері зміцнення здоров'я, зокрема репродуктивного.

Одним із основних форумів, присвячених цій проблемі, слід вважати конференцію Організації Об'єднаних Націй (ООН) з питань народонаселення і розвитку, яка відбулась у вересні 1994 р. у Каїрі за участю представників 188 країн світу. Саме тоді було зроблено акцент на необхідності посилення уваги урядів до питань репродуктивного здоров'я. Програма дій щодо розвитку народонаселення, прийнята на цій конференції, стала основою для розробки і прийняття міжнародних актів стосовно захисту репродуктивних прав і охорони репродуктивного здоров'я.

Саме на цій конференції було дано чітке визначення терміну «репродуктивне здоров'я». Репродуктивне здоров'я — це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не просто відсутність хвороб або немочі з усіх питань, що відносяться до репродуктивної системи, її функцій і процесів. Репродуктивне здоров'я передбачає задоволеність і безпеку сексуального життя, спроможність до відтворення нових поколінь.

Репродуктивні права базуються на визнанні основного права всіх пар та осіб вільно і відповідально вирішувати, яку кількість дітей, в який час і з якими інтервалами вони хочуть мати, а також можливість досягти найвищих стандартів сексуального та репродуктивного здоров'я.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) окреслила пріоритети щодо збереження здоров'я населення у XXI ст. В їх числі визначений і такий пріоритетний напрям, як репродуктивне здоров'я.

Право на вільний репродуктивний вибір — це право кожної особи, перш за все жінки, тому що саме вона страждає від несприятливих наслідків і ускладнень вагітності, які спричиняють ризик для її здоров'я і навіть життя.

У зв'язку з цим для кожної жінки право на вільний репродуктивний вибір і охорону

репродуктивного здоров'я — це право на свободу прийняття рішення щодо реалізації її репродуктивної функції: розвитку бажаної вагітності й народження бажаних дітей, або використання методів контрацепції, а в разі розвитку небажаної вагітності — можливості її переривання в умовах доступної безпечної, ефективної та висококваліфікованої медичної допомоги.

Міжнародних документів у сфері репродуктивних прав і охорони репродуктивного здоров'я існує достатня кількість. Основними з них слід назвати такі:

- Декларація Міжнародної конференції з прав людини (Тегеран, 1968);
- Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979);
- Конвенція про права дитини (1990);
- Матеріали Міжнародних конференцій ООН з проблем народонаселення і розвитку (Бухарест, 1974; Мехіко, 1984; Каїр, 1994);
- Матеріали Всесвітньої конференції з прав людини (Відень, 1993);
- Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок (Пекін, 1995);
- Декларація тисячоліття ООН, прийнята на Саміті Тисячоліття (Нью-Йорк, 2000);
- Декларація про відданість справі боротьби з ВІЛ/СНІД, прийнята на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН (Нью-Йорк, 2001).

У кожному з цих документів є ключові норми, які характерні лише для нього. Вони, у свою чергу, доповнюються змістом нижченаведених документів.

У Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах та конвенціях, які мають обов'язкову юридичну силу з огляду на Міжнародне право для країн, що підписали ці документи та ратифікували їх, міститься низка прав, які можуть розглядатися самостійно або в поєднанні з іншими правами і призначені захищати репродук-

тивні права та охороняти репродуктивне здоров'я. Безпосереднє відношення до репродуктивних прав мають права кожної людини, зокрема дитини, на життя, свободу і безпеку, рівноправність жінок та чоловіків, доступне медичне забезпечення, задекларовані Конвенцією про права дитини та Декларацією прав людини.

Незважаючи на те що матеріали міжнародних конференцій не мають обов'язкової сили з позиції міжнародного права, а носять рекомендаційний характер, вони одержали визнання і підтримку більшості країн. Ці документи необхідні також для розробки концепцій і законів у сфері репродуктивного здоров'я на національному рівні.

Міжнародні форуми мають велике значення для розвитку, просування і пропаганди ідей планування сім'ї, широкого співробітництва між урядами і громадськими організаціями в розробці, впровадженні та моніторингу програм щодо відтворення народонаселення і розвитку охорони здоров'я.

Так, у Каїрі світове співтовариство досягло консенсусу в трьох цілях: зниженні малюкової та материнської смертності, доступі населення до повного спектра лікування та збереженні репродуктивного здоров'я і плануванні сім'ї.

У Програмі дій Каїрської конференції відображена нова стратегія у сфері народонаселення, яка свідчить про те, що ці питання єдині й діяльність у цій сфері більшою мірою має бути зосереджена на індивідуальних потребах, ніж на демографічних проблемах.

Програма дій Міжнародної конференції в Каїрі міцно поставила проблему планування сім'ї в низку першочергових потреб репродуктивного здоров'я і визнала задоволення цих потреб невідкладним глобальним завданням.

Програмою дій Каїрської конференції проголошено, що метою програм планування сім'ї має бути надання можливості подружнім парам і окремим особам вільно та відповідально приймати рішення щодо кількості дітей та часу їх народження.

Каїрська конференція закликала всі країни до 2015 р. забезпечити загальну доступність служб планування сім'ї на основі існуючих систем первинної медико-санітарної допомоги в умовах більш широкого комплексу заходів щодо зміцнення репродуктивного здоров'я, які б забезпечували охорону здоров'я жінок до, під час і після пологів, а також профілактику абортів та хвороб, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІДу, лікування безплідності та ускладнень після абортів. Програма дій цієї конференції затверджує право чоловіків і жінок на одержання інформації та закликає всі країни до 2015 р. забезпечити універсальний доступ до всього спектра безпечних і надійних методів планування сім'ї, відповідних послуг з репродуктивного здоров'я, які не заперечують чинному законодавству.

Особливу увагу в Програмі дій Каїрської конференції приділено необхідності забезпечення підлітків і молоді доступними

послугами та інформацією для вирішення таких важливих проблем, як вагітність, профілактика й лікування захворювань, що передаються статевим шляхом, боротьба з протиправними сексуальними діями.

Учасники конференції закликали всіх політичних та громадських діячів взяти участь у розробці та впровадженні у життя програм щодо поліпшення репродуктивного здоров'я громадян своїх країн.

Платформою дій, прийнятою Четвертою Всесвітньою конференцією щодо становища жінок (Пекін, 1995), було визначено необхідність проведення урядами та іншими суб'єктами активної гендерної політики в усіх стратегіях і програмах, визнано право жінок на досягнення найвищого рівня фізичного і психічного здоров'я та поліпшення їх доступу до відповідних високоякісних послуг у сфері охорони здоров'я та до послуг у суміжних сферах.

Цим документом передбачено розширення профілактичних програм, спрямованих на зміцнення здоров'я жінок. Особливу увагу в діяльності країн у досягненні цієї мети необхідно спрямувати на підготовку і розповсюдження як формальних, так і неформальних освітницьких програм, здійснення соціальної політики і політики у сфері людських ресурсів.

Платформою дій Пекінської конференції також визначена потреба реалізації урядами співробітництва з неурядовими організаціями у сфері ініціатив, що стосуються захворювань, які передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІДу та питань сексуального й репродуктивного здоров'я. При цьому було наголошено на необхідності визнання масштабів поширення ВІЛ/СНІДу в кожній країні з особливим аналізом його наслідків для жінок.

Декларація тисячоліття ООН була прийнята на Асамблеї Тисячоліття ООН «Саміт Тисячоліття», яка відбулася 6–8 вересня 2000 р. У ній зазначається, що прийняті на Генеральній Асамблеї ООН Цілі розвитку Тисячоліття (ЦРТ) узгоджуються із цілями та завданнями Міжнародної каїрської конференції з народонаселення і розвитку (1994). Спільними зусиллями різних структурних підрозділів ООН було визначено для реалізації ЦРТ понад 40 кількісних показників оцінки їхнього досягнення. Чотири ЦРТ мають безпосереднє відношення до вирішення проблем охорони репродуктивного здоров'я.

У рамках рішень Саміту Тисячоліття Україна зобов'язалася повністю виконати вищезазвані ЦРТ і скоротити до 2015 р. порівняно з базовим рівнем 2001 р. на 17% материнську смертність і смертність дітей віком до 5 років, а також зменшити темпи поширення ВІЛ/СНІДу на 13% та низити захворюваність на туберкульоз — на 42%.

Процес впровадження системи ЦРТ в Україні розпочався у 2000 р. підписанням Президентом України Декларації Тисячоліття ООН. У 2003 р. глобальні ЦРТ були адаптовані на національному рівні (вперше на пострадянському просторі). Вітчизняна система ЦРТ складалася із встановлених на національному рівні 7 цілей, 17 завдань та 41 відповідного індикатора, за допомо-

го яких здійснюється щорічний моніторинг стану досягнення цілей.

Враховуючи руйнівний вплив ВІЛ/СНІДу на здоров'я жінок і особливо — дівчат-підлітків та молодих жінок, неможливість ефективно боротися з епідемією цієї інфекції та її наслідками, ЮНЕЙДС (UNAIDS — Joint United Nations Programme on HIV/AIDS) була створена і діє як унікальна структура — Програма щодо ВІЛ/СНІДу, яка об'єднує колективні можливості й зусилля семи організацій: ЮНІСЕФ (United Nations International Children's Fund — UNICEF), ПРООН (Програма розвитку ООН), ФНООН (Фонд Народонаселення ООН), ЮНДКП (United Nations International Drug Control programme — UNDCP), ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization — UNESCO), ВООЗ і Всесвітнього банку.

25–27 червня 2001 р. у Нью-Йорку проходила спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН з ВІЛ/СНІДу, в якій взяли участь близько 3000 політиків, вчених, лікарів, журналістів, людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, з усього світу. Це була перша за історію сесія Генеральної Асамблеї ООН, присвячена питанням охорони здоров'я. Прийнята на цій сесії Декларація про відданість справі боротьби з ВІЛ/СНІДом містить розробку й здійснення багатосекторальних національних стратегій та фінансових планів для боротьби з ВІЛ/СНІДом, національних стратегій, спрямованих на поліпшення положення жінок та повного забезпечення їм усіх прав людини, спільної відповідальності чоловіків та жінок за безпечні статеві стосунки.

Основні принципи стосовно охорони репродуктивного здоров'я покладені також в основу стратегії для всіх країн європейського регіону ВООЗ: «Здоров'я-21: Основні політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні ВООЗ», яка містить 21 завдання на XXI ст.

Завдача №3 цієї політики — здоровий початок життя — передбачає забезпечення всіма державами регіону поліпшення доступу населення до служб репродуктивного здоров'я, служб допологової та перинатальної допомоги, а також педіатричної служби.

Відповідно до стратегії ВООЗ вважається можливим досягти зміцнення здоров'я жінок, зокрема і репродуктивного, шляхом організації більш доступної та менш затратної первинної медико-санітарної допомоги високої якості, включаючи служби охорони сексуального і репродуктивного здоров'я (центри та інформаційні служби з питань планування сім'ї). Основи політики «Здоров'я-21» передбачають необхідність розробки політики і програм підтримки виконання чоловіками і жінками обов'язків батьків, створення безпечних умов побуту.

Пріоритетним завданням з позиції «Здоров'я-21» є забезпечення здорового старту в житті дитини. Адже народження здорової дитини створює умови для здоров'я людини в майбутньому. Здоровий початок життя дитини багато в чому залежить від способу життя батьків, стану їхнього репродуктивного здоров'я.

Однією із стратегій поліпшення стану репродуктивного здоров'я жінок є право на безпечне материнство. Ініціатива «Безпечне материнство» була започаткована ще в 1987 р. і стала перевіреною стратегією поліпшення стану здоров'я жінок.

Стратегія ВООЗ передбачає також розвиток програм у сфері сексуального здоров'я, які мають бути спрямовані на всі контингенти населення, а особливо на підлітків і молодь. Ці програми мають передбачити широке розповсюдження інформації, яка б сприяла формуванню шанобливого відношення до статі особи, більш безпечної для здоров'я практики статевого стосунку, визнання концепції планування сім'ї. Досвід усього світу свідчить, що надання інформації та навчання навичкам сексуальної поведінки і стосунків між людьми допомагає уникнути проблеми зі здоров'ям і формує більш зріле і відповідальне ставлення до цієї сторони життя.

У 2010 р. ВООЗ розроблено Пакет заходів із планування сім'ї, безпечного абортів, здоров'я матері, новонародженого та дитини.

Таким чином, міжнародні документи у сфері загального здоров'я та його складової — репродуктивного здоров'я — проголошують необхідність вирішення проблем постійного покращання стану навколишнього середовища, прав на вільний репродуктивний вибір і охорону репродуктивного здоров'я, забезпечення сталого доступу всіх верств населення до служб планування сім'ї, перинатальної, неонатологічної та педіатричної допомоги.

Основні Міжнародні правові документи ратифіковані нашою країною. Прийняття міжнародних зобов'язань у сфері репродуктивних прав означає визнання правового статусу планування сім'ї та заходів щодо репродуктивного здоров'я і законодавче забезпечення реалізації цих питань.

Охорона репродуктивного здоров'я та планування сім'ї в нормативно-правових документах (актах) України

Створення Україною належних, передбачених міжнародними документами, правових умов для реалізації населенням репродуктивної функції та планування сім'ї є запорукою збереження та оптимального розвитку продуктивних сил, без чого неможливе збереження і відтворення народу, нації, держави.

Тому національне законодавство України, що регулює реалізацію цього права, базується в першу чергу на міжнародних правових документах. Основним з них є Конституція України, яка містить цілу низку положень, що безпосередньо стосуються забезпечення охорони репродуктивного здоров'я та планування сім'ї.

Перш за все, це положення Конституції, що проголошують рівність прав чоловіків і жінок, гарантують створення умов для поєднання праці з материнством, надання матеріальної та моральної підтримки сім'ї, материнства і дитинства. Можливість реалізації права на охорону репродуктивного здоров'я гарантується також конституційними положеннями щодо вільного формування сім'ї, свободи репродуктивної поведінки і репродуктивного вибору жінки та чоловіка. Водночас можливістю ефективної реалізації права на охорону репродуктивного здоров'я підтверджуються конституційною заборонаю використання праці жінок на небезпечних для їх здоров'я роботах.

Крім того, важливе значення для забезпечення охорони репродуктивного здоров'я має ціла низка інших законодавчих актів України, основними з яких є: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (із змінами від 07.07.2011 р. № 3611-VI), Кодекс законів про працю України (у редакції Закону від 20.03.1991 р. № 871 «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході республіки до ринкової економіки»), Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII «Про охорону праці», Закон від 10.01.2002 р. № 2947-III «Сімейний кодекс України», Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III «Кримінальний Кодекс України», Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV «Цивільний Кодекс України», Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» (у редакції Закону від 03.03.1998 р. № 155-98 ВР), Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III «Про захист населення від інфекційних хвороб», Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї», Закон України від 19.02.2009 р. № 1026-VI «Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки»; Закон України від 05.03.2009 р. № 1065-VI «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року».

Регулювання права на охорону репродуктивного здоров'я та планування сім'ї визначено і в змінах та доповненнях до Основ законодавства України про охорону здоров'я та інших нормативно-правових актах щодо охорони громадського здоров'я.

Основи законодавства України про охорону здоров'я — головний законодавчий акт, спрямований на регулювання суспільних відносин у сфері репродуктивного здоров'я, — проголошує, що материнство в Україні охороняється і заохочується державою. Цим законодавчим актом унормовується надання жінкам кваліфікованої медичної допомоги у період вагітності, пологів та у післяпологовий період, яка забезпечується організацією широкої мережі жіночих, медико-генетичних та інших консультацій, санаторіїв і будинків відпочинку для вагітних і матерів із дітьми, дошкільних та навчальних закладів тощо.

Реалізація можливості планування сім'ї та регулювання репродуктивної функції людини забезпечується правом усіх подружніх пар і окремих осіб вільно вирішувати питання щодо кількості дітей, застосування при необхідності допоміжних репродуктивних технологій, доступу до сучасних знань та безпечних методів планування сім'ї, а також забезпеченням відшкодування моральної шкоди при позбавленні жінки можливості народити дитину у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки стосовно неї.

Проголошене Основами законодавства України про охорону здоров'я право жінки самій вирішувати питання про материнство гарантується відсутністю будь-яких обмежень у застосуванні тих чи інших методів контрацепції, а також стерилізації. Стерилізація може здійснюватися за власним бажанням або поінформованою добровільною згодою пацієнта в акредитованих закладах охорони здоров'я за медичними показаннями, встановленими наказом Міністерства охорони здоров'я України від 06.07.1994 р. № 121 «Про застосування методів стерилізації громадян». Незважаючи на принципову можливість застосування в Україні всіх сучасних методів контрацепції, застосування конкретних контрацептивів відповідно до ст. 9 Закону України 04.04.1996 р. № 123/96-ВР «Про лікарські засоби» є допустимим лише після їхньої відповідної реєстрації. Цим законодавчим актом регламентована реалізація контролю за якістю та безпекою контрацептивів. Згідно зі ст. 7 Закону «Про лікарські засоби» на територію України можуть ввозитися лікарські засоби, зареєстровані в Україні, за наявності сертифіката якості, що видається виробником.

Незважаючи на легальність будь-яких методів та засобів контрацепції, що не шкодять здоров'ю і дозволені Міністерством охорони здоров'я України, реклама гормональних контрацептивів для споживачів згідно зі ст. 21 Закону України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР «Про рекламу» заборонена. Такий стан справ, безперечно, заважає поінформованості споживачів про гормональні контрацептиви.

Незважаючи на значне зменшення кількості абортів в Україні, жінки все ще вдаються до абортів як методу регулювання народжуваності. Тому згідно зі ст. 50 Основ Законодавства України про охорону здоров'я операція штучного переривання вагітності може бути проведена за бажанням жінки лише в акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності строком ≤ 12 тиж, а після 12 тиж — лише у порядку, визначеному відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Проблеми охорони репродуктивного здоров'я знаходять відображення і в законодавстві у сфері охорони довкілля.

Негативні наслідки забруднення навколишнього природного середовища є однією з найважливіших проблем у світі, особливо для країн із розвинутою промисловістю, до яких належить Україна. Забруд-

неність довкілля стає одним із визначальних факторів впливу на стан здоров'я населення взагалі та репродуктивного здоров'я зокрема.

Створення безпечних екологічних умов передбачено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Реалізація цих можливостей передбачена удосконаленням системи екологічних нормативів, тобто нормативів екологічної безпеки (граничні допустимі концентрації забруднюючих речовин у воді, повітрі, ґрунті, шкідливих речовин у продуктах харчування, граничні допустимі рівні акустичного, електромагнітного та іншого шкідливого впливу тощо).

При встановленні нормативів екологічної безпеки і стандартів безпеки праці обов'язковим є проведення відповідних досліджень впливу чинника (речовини), який підлягає нормуванню, на репродуктивну функцію дослідних тварин із подальшою екстраполяцією отриманих результатів на людину з метою захисту її репродуктивного здоров'я.

Враховуючи мутагенну активність багатьох шкідливих чинників навколишнього середовища, значну частоту генетично детермінованих причин серед репродуктивних втрат населення, Указом Президента України від 04.02.1999 р. № 118/99 схвалено Цільову комплексну програму генетичного моніторингу в Україні на 1999–2003 рр., виконання якої є кроком до забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України.

Регулювання проблем охорони репродуктивного здоров'я виписані і в законодавстві про працю та зайнятість. Законодавчі гарантії забезпечення виконання жінками репродуктивної функції містить Кодекс законів про працю України. Зокрема, Кодекс визначає перелік робіт, на яких заборонена чи обмежена праця жінки. Особливо охороняється законодавством праця вагітних та матерів, які мають дітей грудного віку.

З метою забезпечення сприятливих умов для виконання функцій материнства заборонено: залучення вагітних та матерів, які мають дітей віком до 3 років, до нічних, надурочних робіт (ст. 55, 63), робіт у вихідні дні й направлення їх у відрадження (ст. 176), відмову вагітним у прийнятті на роботу, зниження їм заробітної плати та звільнення з роботи за ініціативою власника (ст. 184); передбачено переведення їх на легшу роботу (ст. 178) зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою.

Однією зі специфічних рис України в сучасних умовах є вплив на стан репродуктивного здоров'я професійних і екологічних факторів. Законом «Про охорону праці» заборонено застосування праці жінок на важких роботах і роботах зі шкідливими та небезпечними умовами праці, на підземних роботах, а також залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми (ст. 33).

Регулювання проблем охорони репродуктивного здоров'я та планування сім'ї

знаходить своє місце і в кримінальному законодавстві та законодавстві про попередження насильства в сім'ї.

Реалізація права на планування сім'ї передбачає вільний репродуктивний вибір. Законодавство України не обмежує жоден із видів статевих контактів між дорослими за їх взаємною згодою, окрім проституції. Згідно зі ст. 303 Кримінального кодексу України до кримінальної відповідальності притягаються особи, які займаються сутенерством, примушують чи втягують у заняття проституцією інших осіб. Унаслідок законодавчої заборони проституції в Україні відсутнє законодавче регулювання питань професійної безпеки та гігієни статевих відносин громадян у сфері секс-бізнесу і, зокрема, таких заходів, які вимагали б застосування безпечної (з погляду запобігання ВІЛ/СНІДу та іншим хворобам, що передаються статевим шляхом) сексуальної практики як з боку клієнтів, так і «власників» цього бізнесу.

Держава забезпечує захист жінок, особливо неповнолітніх, від сексуального насильства. Кримінальний кодекс України містить низку статей, що передбачають кримінальну відповідальність за злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Ст. 149 Кримінального кодексу України передбачає суворе покарання за торгівлю людьми чи інші незаконні угоди щодо передачі людини (зокрема з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність тощо).

Проблема запобігання насильству в сім'ї та її розв'язання регулюється Законом України «Про попередження насильства в сім'ї». Цей закон тлумачить насильство у сім'ї як широке поняття й передбачає, що воно охоплює будь-які навмисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. За вчинення насильства у сім'ї цим законодавчим актом передбачено кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність.

Суттєве місце питанням, що мають велике значення для ефективної реалізації права громадян на охорону репродуктивного здоров'я та планування сім'ї, відведено у Сімейному Кодексі України.

Згідно зі ст. 5 Сімейного Кодексу держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально й морально заохочує і підтримує материнство та батьківство.

Непоправну шкоду репродуктивному здоров'ю наносять інфекції, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД. На сьогодні в Україні діють закони «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб» та Закон України «Про за-

твердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки». Цими законами передбачено забезпечення доступності, якості й ефективності медичних оглядів населення з метою виявлення ВІЛ-інфекцій, анонімного надання медичної допомоги ВІЛ-інфікованим і хворим на СНІД на загальних підставах (без будь-якої дискримінації).

При цьому особи із інфекційними хворобами, що передаються статевим шляхом, підлягають обов'язковому (за їх бажанням — анонімно) лікуванню в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а відомості про них становлять лікарську таємницю (ст. 26 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»).

Нові підходи щодо протидії ВІЛ/СНІДу визначені «Концепцією стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу, на період до 2011 року», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 4.03.2004 р. № 264.

Концепцією передбачено два основних стратегічних напрями у сфері протидії ВІЛ/СНІДу: запобігання ВІЛ/СНІДу та забезпечення лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД.

Реалізація державної політики у сфері охорони репродуктивного здоров'я та планування сім'ї в умовах політичних і соціально-економічних перетворень сприяють укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України.

За період з 1991 р. видано понад 100 указів Президента та постанов Кабінету Міністрів, які стосуються нагальних проблем охорони здоров'я населення. Серед них найвагомішими є укази Президента України від 08.08.2000 р. № 963/2000 «Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України», від 07.12.2000 р. № 1313/2000 «Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України». В обох документах зазначається необхідність поліпшення демографічної ситуації, пріоритетність охорони здоров'я жінок та дітей.

З урахуванням несприятливої демографічної ситуації Указом Президента України від 03.01.2002 р. № 5/2002 «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» затверджені заходи щодо заохочення народжуваності, а розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.07.2002 р. № 355-р «Про затвердження комплексних заходів щодо заохочування народжуваності на 2002–2007 роки» регламентований план їх реалізації.

Указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України затверджені національно та міжгалузеві програми, що визначають основні заходи щодо поліпшення демографічної ситуації та стану репродуктивного здоров'я населення, зокрема: «Цільова комплексна програма генетичного моніторингу в Україні на 1999–2003 роки» (Указ Президента України від 04.02.1999 р. № 118/99), Національна програма «Репродуктивне

здоров'я 2001–2005» (Указ Президента України від 26.03.2001 р. № 203/2001 р.), Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» (Постанова Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. № 14).

Інструментом до розв'язання більшості складових проблем репродуктивного здоров'я стала Національна програма «Репродуктивне здоров'я 2001–2005». Метою цієї програми було зміцнення репродуктивного здоров'я українського народу шляхом поліпшення соціально-економічної ситуації у державі, а основними заходами — забезпечення правової та медичної допомоги, підготовка кадрів, інформування та просвіта, проведення наукових досліджень, забезпечення міжнародного співробітництва з питань репродуктивного здоров'я.

На виконання цієї програми розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 161-р затверджена «Концепція безпечного материнства», якою передбачено вирішення питань щодо створення сприятливих умов для збереження здоров'я жінок і новонароджених, більш повного залучення сім'ї до формування і реалізації репродуктивної поведінки та репродуктивних норм.

Фундаментальним документом щодо збереження репродуктивного здоров'я стала Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. № 1849.

Вирішення найважливіших медико-соціальних проблем стосовно ефективності заходів збереження і зміцнення репродуктивного здоров'я у площині міжсекторального підходу передбачено Міжгалузевою комплексною програмою «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки. До їх реалізації залучено 18 міністерств та державних комітетів, Національну академію наук України та Національну академію медичних наук України.

Таким чином, державна політика у сфері охорони репродуктивного здоров'я населення виходить за межі компетенції охорони здоров'я і набуває характеру першочергових завдань національної політики. Взагалі сформоване законодавче та нормативне поле України є сприятливим для розв'язання проблем репродуктивного здоров'я і планування сім'ї.

Однак контроль з боку держави за виконанням законодавства у сфері репродуктивного здоров'я та планування сім'ї, на жаль, малоефективний: недостатнє і нестабільне фінансування заходів стримує досягнення бажаних результатів. Потребують постійного доповнення і чинні нормативно-правові документи. Водночас існує необхідність розробки і прийняття нових з урахуванням міжнародних правових документів та економічних, соціальних і галузевих реформ в Україні.

Відомчі нормативно-правові документи

Основним чинним на сьогодні в Україні документом щодо планування сім'ї є Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.08.2006 р. № 539 «Про ор-

ганізацію діяльності служби планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я в Україні». Цим наказом затверджені Методичні рекомендації щодо організації служби планування сім'ї (ПС) та ряд Примірних положень про структурні підрозділи служби планування сім'ї, їх керівників та основні посади лікарів.

Служба ПС забезпечує окремим особам та подружжям парам досягнення певних репродуктивних результатів і запобігання небажаній вагітності, народження бажаних дітей, регулювання перерви між вагітностями, контроль за вибором часу народження дитини залежно від віку батьків та інших факторів, визначення кількості дітей у сім'ї.

Служба ПС в Україні включає комплекс медико-організаційних робіт, який спрямований на формування у підлітків та молоді безпечної статевої поведінки, зацікавленості у збереженні та поліпшенні здоров'я, основ відповідального батьківства, тобто в основу діяльності служби ПС покладається перш за все цілеспрямована робота з формування у молоді статевої культури та підготовки її до створення здорової сім'ї.

Штатні посади медичного персоналу центрів (кабінетів) планування сім'ї встановлюються згідно з чинними штатними нормативами.

Мережа служби ПС визначається відповідно до рекомендацій ВООЗ із розрахунку 1 кабінет служби ПС на 10 тис. населення.

Організація діяльності служби ПС в Україні з питань формування репродуктивного здоров'я здійснюється спільно зі службами освіти на будь-якому структурно-організаційному рівні завдяки створенню та затвердженню спільних програм відповідно до вікової категорії. Результативність діяльності служби ПС багато у чому залежить від спільної діяльності з іншими медичними службами.

Організація спільної діяльності з медико-генетичною службою

Спеціалісти центрів ПС надають організаційно-методичну допомогу фахівцям медико-генетичної допомоги з метою інформування пацієнтів, у яких виявлено генетичну патологію, існує потреба у відстроченні планованої чи запобіганні непланованій вагітності. Пацієнти з виявленою спадковою чи генетичною патологією у тісній співпраці зі спеціалістами з медичної генетики забезпечують ефективними методами контрацепції для запобігання народженню дітей із вродженою патологією.

У разі виявлення генетичної патології в осіб, які беруть шлюб, ці особи відповідно до чинного законодавства забезпечуються послугами з ПС до вирішення проблем спільно зі спеціалістом із медичної генетики. Для цього заклади охорони здоров'я служби ПС налагоджують тісний контакт з відділами реєстрації актів цивільного стану через інформування їх про можливість й порядок отримання послуг із ПС.

Спеціалісти центрів та кабінетів ПС також здійснюють прекоцепційну підготовку населення до майбутньої вагітності через просвітницьку діяльність серед цільових груп молоді віком 18–35 років, а також обстеження осіб, які планують одружитися, та профілактичне призначення фолієвої кислоти відповідно до встановлених нормативів задля запобігання вродженим вадам нервової трубки.

Організація спільної діяльності зі службою профілактики та боротьби з ВІЛ/СНІДом

Надання послуг ВІЛ-позитивним пацієнтам та членам їх сімей має свої особливості щодо конфіденційності й профілактики стигматизації та дискримінації під час надання медично-консультативної допомоги відповідно до вимог чинних нормативно-правових актів. Спеціалісти центрів (кабінетів) ПС здійснюють передтестове та післятестове консультування, забезпечення ВІЛ-інфікованих пацієнтів послугами з питань планування сім'ї шляхом створення реєстру ВІЛ-інфікованих жінок репродуктивного віку, беруть участь в організації консультативної роботи в центрах профілактики і боротьби з ВІЛ/СНІДом, поширюють відповідну інформацію серед пацієнток, які планують народжувати дитину, надають методичну допомогу спеціалістам центрів профілактики та боротьби з ВІЛ/СНІДом із питань планування сім'ї, інформують про наявні умови та можливості профілактики вертикальної трансмісії ВІЛ, спільно здійснюють санітарно-просвітницькі заходи з питань профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ та непланованої вагітності.

Організація спільної діяльності з дерматовенерологічною службою

Співпраця центрів (кабінетів) ПС із закладами охорони здоров'я дерматовенерологічної служби полягає передусім у профілактиці інфекцій, що передаються статевим шляхом.

Спеціалісти Центру ПС забезпечують профілактику, діагностику, лікування пацієнтів з інфекціями, що передаються статевим шляхом, а також диспансерний нагляд відповідно до встановлених нормативів та клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги. У разі виявлення венеричних захворювань спеціалізованою допомогою пацієнтам надає лікар-дерматовенеролог.

Спеціалісти центрів ПС надають методичну допомогу фахівцям обласних дерматовенерологічних диспансерів із питань планування сім'ї, проводять спільні наради, семінари, круглі столи, «гарячі лінії», просвітницькі акції тощо з питань профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, з проблем репродуктивного здоров'я молоді, формування безпечної сексуальної

поведінки серед молоді та стереотипів здорового способу життя.

Організація спільної діяльності з наркологічною службою

Співпраця спеціалістів наркологічної служби та служби ПС полягає у здійсненні заходів із питань запобігання наркоманії, небажаний вагітності та інфекціям, що передаються статевим шляхом, у осіб груп ризику.

Спеціалісти центрів (кабінетів) ПС консультують щодо засобів запобігання непланованій вагітності та інфекціям, що передаються статевим шляхом, пацієнтів за інформаційними списками лікарів-наркологів.

Посадові обов'язки медичних працівників щодо ПС

Питання ПС знайшли відображення і в одному з недавніх наказів Міністерства охорони здоров'я України.

Згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України від 15.07.2011 р. № 417 «Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні» питаннями ПС медичні працівники повинні займатися починаючи з фельдшерсько-акушерського пункту. Про це говориться у Примірній посадовій інструкції акушерки фельдшерсько-акушерського пункту (п. 6.2).

Про це зазначено і в посадовій інструкції лікаря загальної практики/сімейної медицини. У розділі «Профілактична та інформаційно-просвітницька робота» сімейному лікарю делегується проведення індивідуальних і групових консультацій з профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом, ПС, методів контрацепції, в тому числі й післяпологової контрацепції, репродуктивних ризиків, ендемічних хвороб, імунпрофілактики.

У примірному положенні про жіночу консультацію, затверджене зазначеним наказом, визначені основні завдання. Одним із них (п. 8.1) є необхідність організації та проведення комплексу профілактичних заходів щодо збереження репродуктивного здоров'я населення, включаючи планування сім'ї та профілактику інфекцій, що

передаються статевим шляхом. У цьому ж розділі йдеться про обов'язкове забезпечення наступності в роботі жіночих консультацій з центрами планування сім'ї (п. 8.6) та про організацію і проведення консультавання сімей із питань планування сім'ї.

В посадовій інструкції завідувача жіночою консультацією одним із завдань є обов'язкове впровадження методів ПС (п. 6.10).

Кожний лікар-акушер-гінеколог також з обов'язаний проводити активну санітарно-просвітницьку діяльність щодо здорового способу життя, безпечного материнства, ПС (п. 7.4) та здійснювати консультування жінок із питань планування сім'ї (п. 7.13).

Серед великого числа завдань, які визначаються посадовою інструкцією акушерки жіночої консультації, чільне місце посідає санітарно-просвітницька робота, зокрема з питань ПС.

У жіночих консультаціях організуються і проводяться «Школи підготовки сім'ї до пологів». Завдання допологової підготовки обов'язково включають і консультування з питань післяпологової контрацепції.

Таким чином, аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності служби планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я свідчить, що воно достатнє для надання доступних і якісних медичних послуг щодо збереження репродуктивного здоров'я громадян України.

Список використаної літератури

- Брундтланд Г.Х.** (1999) Репродуктивне здоров'я: пріоритети здоров'я. Форум ІСРД +5, Гаага, Данія, 8–12 лютого 1999. Вид-во ВООЗ, 5 с.
- Всемирная организация здравоохранения** (1999) Здоровье-21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе. Европейская серия по достижению здоровья для всех, 6, Европейское региональное бюро ВОЗ, Копенгаген, 310 с.
- Гойда Н.** (2001) Національна політика у сфері репродуктивного здоров'я населення 2001–2005. Друга щорічна донорська конференція «2001 рік — рік охорони здоров'я населення України». Київ, 7–8 грудня 2000 р., с. 39–48.
- Гойда Н.Г. (ред.)** (2004) Довідник з питань репродуктивного здоров'я. Вид-во Раєвського, Київ, 128 с.
- Москаленко В.Ф., Гойда Н.Г.** (2003) Нормативно-правові засади збереження репродуктивного здоров'я. Охорона здоров'я України, 3(10): 5–8.

Організація об'єднаних націй (1998) Програма Дій на Міжнародній Конференції з питань народонаселення та розвитку. Каїр, 5–13 вересня 1994 р. Вид-во ООН, Київ.

Рудий В.М. (1999) Вплив юридичних та законодавчих умов на надання послуг з планування сім'ї та репродуктивного здоров'я в Україні. Проект ПОЛІСІ, Київ, 19 с.

Нормативно-правовое регулирование деятельности службы планирования семьи и сохранения репродуктивного здоровья

Н.Г. Гойда, О.Ю. Бисярин

Резюме. Проанализировано законодательное обеспечение вопросов сохранения репродуктивного здоровья и правовые основы построения служб планирования семьи в нашей стране и в других государствах; исследовано современное состояние и основное содержание международных правовых документов по данной проблеме.

Ключевые слова: планирование семьи, репродуктивное здоровье, искусственное прерывание беременности, законодательные нормы, нормативно-правовое обеспечение.

Legal regulation of family planning and reproductive health service

N.G. Hoyda, O.Y. Bisiaryn

Summary. The authors analyzed the legal framework for reproductive health and legal bases of family planning in our country and abroad, exploring the current state and the essence of international legal instruments on this issue.

Key words: family planning, reproductive health, abortion, legal proceedings, legal software.

Адреса для листування:

Гойда Ніна Григорівна
04112, Київ, вул. Дорогожицька, 9
Національна медична академія
післядипломної освіти ім. П.Л.Шупика
кафедра управління охороною здоров'я